

El fossat de Carrassumada (Torres de Segre, Segrià, Lleida)

En el extremo occidental de la sierra de Carrassumada se halla la ermita dedicada a la Virgen del mismo nombre, que domina el sector meridional de la comarca del Segrià y más específicamente todo el curso inferior del río Segre, denominado con el nombre genérico del Baix Segre. La ermita y la casa adjunta se construyeron entre los siglos XVI y XVIII sobre un poblado ibérico que cuenta con un gran foso que lo protege por el este. Estuvo en uso durante el ibérico pleno y fue amortizado durante la romanización.

Paraules clau: poblat ibèric, fossat barrera, fortificació ciclòpia, romanització, ermita Mare de Déu de Carrassumada

In the west end of Serra de Carrassumada there is an hermit dedicated to the Virgin of the same name, which dominates the southern area of the Segrià region, and more specifically the lower course of the Segre River, known as Baix Segre. The hermit and the house close to it were built between the 16th and the 18th centuries over an Iberian settlement with a big moat that defended it on the eastern side. The fosse were used in the full Iberian period and closed during of romanisation.

Key words: Iberian village, barrier moat, colossal fortification, romanization, hermitage of Mare de Déu de Carrassumada.

Introducció

La fortificació en l'àrea ilergeta no ha estat un aspecte tradicionalment estudiat i sempre ha restat com una dada complementària als estudis dels materials, en primer lloc, i a les estructures dels hàbitats, en segon lloc. Hem passat de dubtar de l'existència de construccions defensives a trobar, gràcies sobretot a la geoarqueologia, que en la majoria de jaciments hi ha testimonis encara de l'existència almenys de fossats que dificultaven l'accés als diversos poblats. No cal dir que la troballa espectacular dels Vilars d'Arbeca ha demostrat el grau de complexitat al qual podien arribar les estructures fortificades dels ilergets. El fossat de Carrassumada, el primer excavat en la zona, s'emmarca amb una estructura més elemental en aquesta normalitat defensiva dels jaciments ibèrics de la vall del Segre.

Situació

La serra de Carrassumada marca el límit meridional del Pla de Lleida i senyala per llevant l'entrada al Baix Segre, per tant esdevé un dels accidents geogràfics més destacats de la banda meridional de la comarca del Segrià. Geomorfològicament correspon a una allargassada terrassa fluvial de més de cinc quilòmetres i que manté una lleugera inclinació est-oest, la qual cosa confirma que pertany a un primitiu curs del riu Set que des de la banda oriental desguassava en el marge esquerre del Segre (Peña 1988: 68). Això explica que per sobre de les capes geològiques característiques de la depressió nord-oriental de l'Ebre, formades per l'alternança de gresos i margues d'època oligocènica, hi hagi la potent capa de graves quaternàries fortament encrostades en la seva superfície i que han estat la causa de la formació del serrat actual.

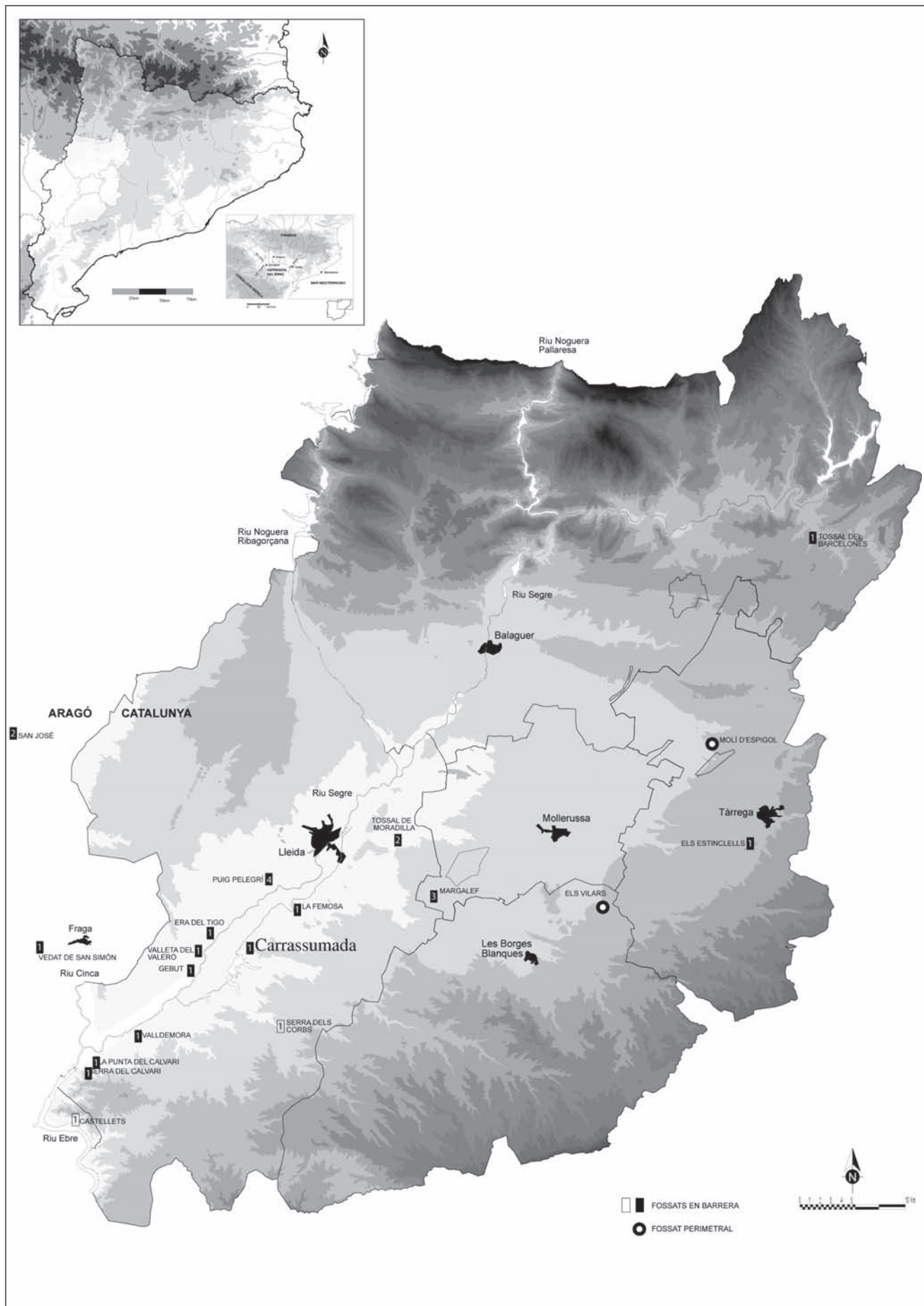

Figura 1. Situació de Carrassumada i d'altres fossats coneguts en l'àrea ilergeta. Tipològicament podem distingir els tipus barrera (en blanc els de cronologia de la darreria de l'edat del bronze; en negre els de l'edat del ferro i època ibèrica; els números indiquen el nombre de fossats) i els perimetrals.

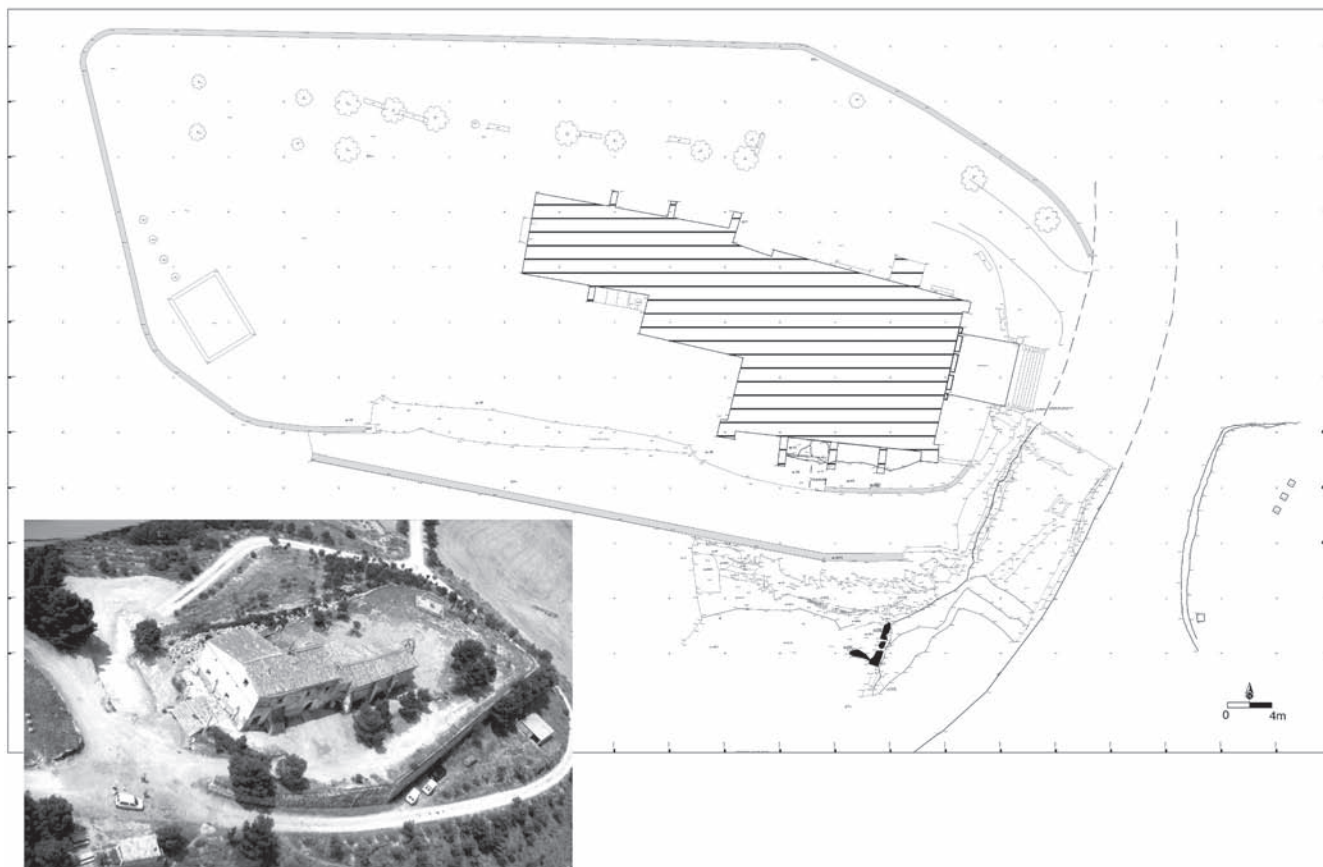

Figura 2. Planimetria de l'àrea on hi hauria el poblat ibèric en part cobert per l'ermitatge de Carrassumada, en l'extrem de la serra del mateix nom; s'aprecia el fossat a l'est amb la moderna contraescarpa de la carretera actual i la part meridional excavada amb els fonaments en negre de l'estructura turriforme. Foto àeria del conjunt des del nord-est (foto J. I. Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Carrassumada s'enlaira a l'est de la població de Torres de Segre, de la qual dista 3 km, i pertany al seu municipi.

Coordenades: x:0294853 y:4599657 z:209 m.

Intervenció

L'ermita de la Mare de Déu de Carrassumada (Escollà, Panadés 1984) es troba precisament en l'extrem més occidental de la serra del mateix nom. L'origen cultural correspon a l'extens fenomen de les marededéus trobades que vincula l'indret a la conquesta cristiana esdevinguda a partir de la segona meitat del segle XII. La construcció actual presenta dues grans edificacions; a l'est el gran volum de la casa de l'ermità que correspondria al segle XVII i adossat per l'oest el temple de la verge, bastit en el segle XVIII a partir d'una primera capelleta que es conserva com a presbiteri, la qual dataria del segle XVI. L'accés es fa principalment per la banda meridional, on s'ha refet després de la guerra el camí del calvari que culmina davant de l'ermita, al costat est del gran tall per on passen els camins que arriben al cim i que afecta la part de dalt on es trobà el fossat.

L'Associació Amics de Carrassumada, que és l'entitat que té cura del lloc, va projectar l'arranjament de la banda meridional i occidental de l'ermita, cosa que provocà l'actuació del Servei d'Arqueologia de l'Institut

d'Estudis Ilerdencs, desenvolupada entre 1999 i 2001 (Medina, González 2005). Es va intervenir puntualment a l'interior de l'eremitori, on es van localitzar restes molt arrasades d'un poblat ibèric, del qual ja hi havia indicis per les prospeccions superficials efectuades fins aleshores (Pita 1956, 1958 i 1963; Rodríguez 1980: 71-72; Prada 1983: lám. IV). Tanmateix els treballs més interessants foren en el vessant sud i sobretot en la banda est on es confirmà l'existència del fossat que havia estat intuït en prospecció geoarqueològica (Peña 1988: 68; González i Peña 1991: 221-223).

L'excavació de la meitat sud del fossat fou realitzada mitjançant un tall transversal de dos metres d'ample, que s'efectuà manualment; un cop determinada la potència i les característiques de la defensa s'optà per continuar amb màquina el buidatge global dels altres vuit metres de la banda meridional de l'estructura. Un cop descoberta la poderosa excavació artificial que protegia el poblat ibèric s'estudià la possibilitat de deixar-la a la vista. S'estudiaren diverses propostes per tal d'intentar consolidar les superfícies de l'obra trobada; aquestes passaven des de posar una pel·lícula superficial de ciment a injectar aquest mateix material a una fondària important per tal d'endurir tot el perfil. Les garanties de conservació no eren segures i s'alterava de manera important la textura original del tall defensiu. Davant aquesta dificultat de trobar

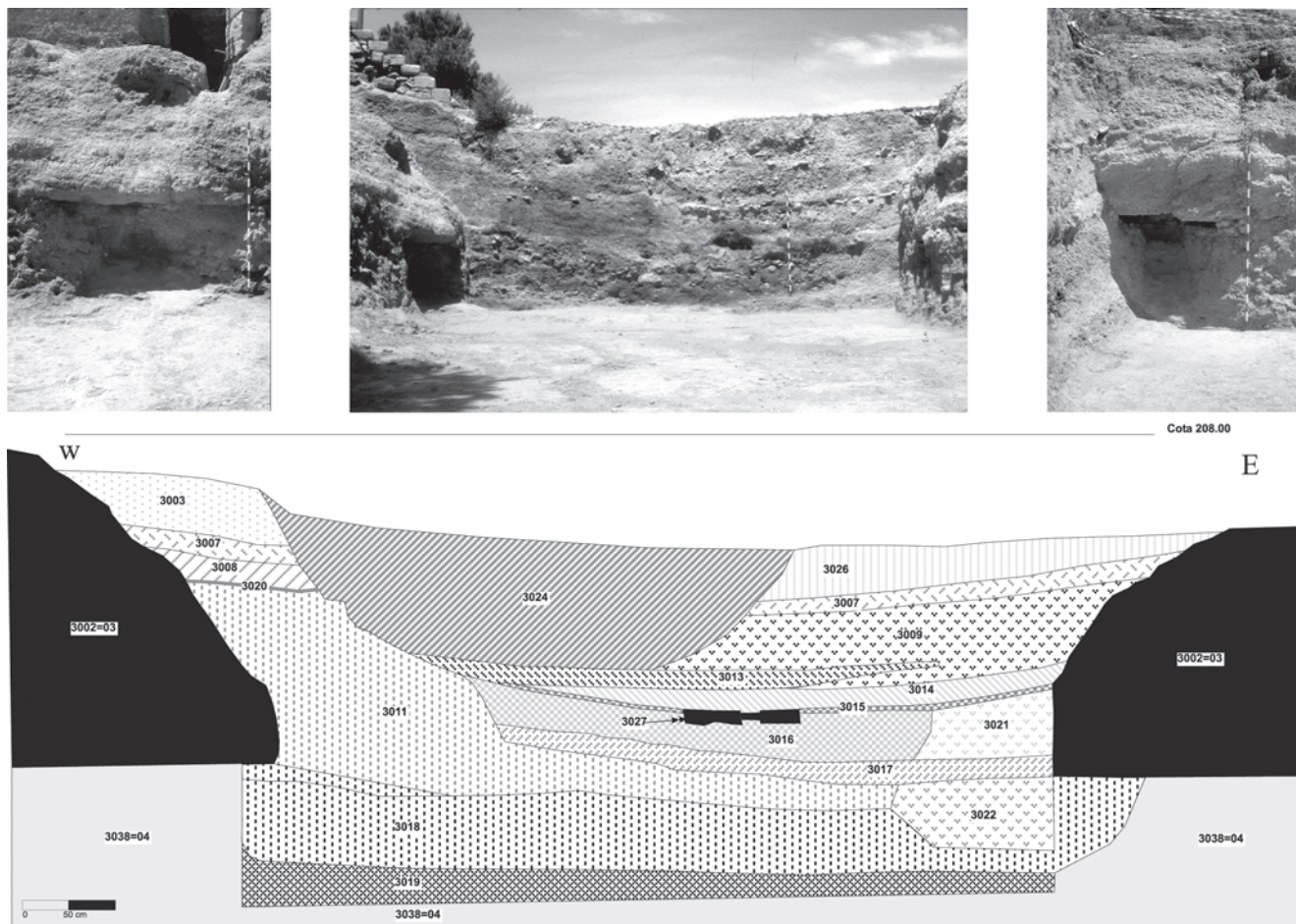

Figura 3. Escarpa, tall estratigràfic i contraescarpa (foto J. Medina. IEI).

Secció del farciment del fossat de Carrassumada justament en el límit de la zona excavada. La capa 3038 correspon a les margues on fou excavat el fons del fossat.

un solució pràctica per al respectuós manteniment de les parets i del fons del fossat descobert, juntament amb la manca de continuïtat pressupostària, fou més aconsellable tornar a colgar-lo, després de posar un geotèxtil que el protegís i el separés clarament del nou farciment abocat fins a gairebé recuperar el nivell anterior a l'excavació. Cal recordar, per tant, que la meitat septentrional roman intacta i esdevé una magnífica reserva per a continuar l'excavació en el futur.

El fossat

L'estudi arqueològic del fossat de Carrassumada permet conèixer bé la seva morfologia. La secció és en forma d'U; el fons té una amplada de 9,5 m i la superior actualment té 17 m, però no hem d'oblidar que per llevant va patir una forta alteració quan es va fer l'actual pista d'accés, mentre que l'amplada intacta que s'ha trobat en l'excavació no passa dels 9 m, cosa que permet deduir que la boca tindria originalment uns 13 m. La fondària estaria prop dels 6 m; en concret per l'est hem excavat un total de 2,35 m i si hi afegim el desnivell produït per l'accés de cotxes moderns arribaríem als 5,86 m; per l'oest assolirien els 5,34 m, l'excavació va actuar sobre un total de 3,81 m, ja que els nivells originals eren més intactes, tot i que la construcció de l'ermita afectà

els gairebé 2,5 m i mig del capdamunt. La diferència de cota en gairebé mig metre es deu a la inclinació natural de la terrassa fluvial en direcció al llit del Segre, és a dir, com que el fossat té un fons pla, seria una mica més alt per la banda est que per l'occidental. Aquí hi hauria, això no obstant, el poblat i és possible que a més de les cases tingués un complement defensiu mitjançant una escarpa o fins i tot una muralla. L'excavació de l'entrada meridional del fossat va permetre localitzar per la banda sud-oest un mur ciclopi, fet amb grans fragments de les graves cimentades que es tallarien en fer el fossat, el qual faria d'escarpa i lligaria amb una estructura turriforme de planta rectangular feta amb els mateixos blocs, la qual no va poder-se excavar i resta colgada per a futures intervencions. El fossat és pràcticament perpendicular a l'eix de l'esperó on hi ha el poblat, l'excavació de la seva part meridional permet deduir que ha de tenir uns 30 m de llargada; en concret el tram excavat és de 14,80 m des d'aproximadament el mig del fossat, on va quedar el tall dibuixat que presentem, fins al moment en què les margues basals es desplomen per la banda meridional després d'una lleugera inclinació de solament 61 cm al llarg d'aquells gairebé 15 m.

L'estratigrafia documentada en l'interior del fossat de Carrassumada ha estat la següent:

I. La primera unitat estratigràfica (ue 3019) cobreix les margues basals del fossat i assoleix un màxim de 30 cm de potència; està lleugerament inclinada de l'oest cap a l'est, cosa que suggereix la seva formació a partir d'abocaments des del mateix poblat. Els materials ceràmics trobats corresponen a fragments fets a mà, amb decoració acanalada o cordons impresos, juntament amb d'altres fets a torn, amb decoracions de bandes pintades. La cronologia, per tant, la situaríem en un ibèric ple i correspon a un moment de total operativitat del fossat (fase 3, fig. 4).

II. A la darrerria del segle III o la primeria del II aC s'aporta una compacta capa de terra i pedres (ue 3018), amb fragments de barnís negre pertanyents a copes Lamb. 28 A i d'altres peces tipus Lamb. 27 i 27 C, que modifica l'estructura original del fossat en suprimir la part de fondària corresponent al metre que gairebé s'excavaren les margues oligocèniques, les quals per sota les graves havien format una mena de balma que donava inestabilitat a les parets del fossat (fase 4, fig. 4).

III. Ja en la segona meitat del segle II aC es fa una nova aportació de terra (ue 3011), amb barnís negre Lamb. 27 BA, Lamb. 27 C i Lamb. 27, que té una lleugera inclinació oest-est però amb una contundent potència de gairebé 2 metres que pràcticament suprimeix la funció defensiva del fossat (fase 5, fig. 4).

IV. Entre la darrerria del segle II i la primeria del segle I aC trobem que s'abocarien més capes terroses (ue 3016, 3017 i 3021), amb algun fragment de vernís roig ilerget, que van amortitzant el fossat.

V. Precisament a la primeria del segle I aC podem datar l'efímera ocupació del fossat (fase 6, fig. 4), amb restes d'una senzilla estructura murària (ue 3027) amb capa de cendres associada (ue 3015).

VI. Superat el breu temps d'ocupació del fossat podem comprovar com al llarg del segle I aC es continua el procés de colmatació del fossat coincidint amb l'abandonament de l'hàbitat.

VII. A partir del canvi d'era s'observa que el nivell terrós (ue 3009) que omple la part superior del vell fossat és producte d'un llarg període d'erosió natural (fase 7, fig. 4).

VIII. Es torna a detectar activitat antròpica relacionada amb la construcció eremítica a partir del segle XVI, s'aporten nous nivells terrosos (ue 3003, 3007, 3008, 3020 i 3026) i es modifica la part de l'escarpa (fase 8, fig. 4). Durant la darrera guerra civil s'aprofitarà la petita depressió que encara quedava al capdamunt del fossat per excavar un túnel que permetia comunicar la xarxa de trinxeres que envoltaven l'edifici amb el seu interior (fase 9, fig. 4).

IX. La construcció de la nova pista d'accés en la segona meitat del segle XX que confluirà amb els altres camins perimetrals en la zona del fossat originarà una forta modificació de la seva part superior que acabarà colgant l'entrada i la trinxera de l'any 1938 (fase 10, fig. 4). Serà sobretot la construcció d'una mena de nova contraescarpa allunyada uns 4 m de l'original i la remoció dels nivells més moderns per tal de fer una bona superfície on els vehicles puguin maniobrar l'alteració més destacada de la part superior del vell fossat (fase 11, fig. 4).

Panorama historiogràfic de la fortificació ilergeta

En general, les construccions defensives ibèriques a casa nostra han estat poc estudiades. Partint d'una generalització no contrastada amb suficients proves arqueològiques, es considerarà primerament que les fortificacions eren una cosa habitual. S'identifica com a *turres* les estructures de carreus més o menys ciclopis que hi havia al territori. La manca d'excavacions sistemàtiques ha estat una de les causes del poc coneixement que en tenim, ja que la major part dels treballs efectuats s'ha centrat en l'estudi dels materials trobats, sobretot ceràmics, i com a molt en l'arquitectura domèstica i una miqueta en l'urbana.

L'aplicació de les tècniques geoarqueològiques va donar un espectacular gir al coneixement de la desconeguda poliorcètica ilergeta i el fossat ha entrat com un element habitual del qual es conserven indicis en la majoria dels jaciments.

Primerament en una obra poc coneguda de Rodrigo Pita Mercé sobre "Los ilergetas" trobem diverses referències a les seves fortificacions. Algunes són a partir de les fonts clàssiques, com quan diu (seguint Polibi en la seva *Història* XI, 33, 6) que l'any 206, després d'haver estat derrotat per Escipió, Indíbil fugí i se salva "refugiándose en una ciudad fortificada" (Pita 1948: 70); d'altres són a partir de les restes arqueològiques, com per exemple quan comenta que la típica construcció de les cases ibèriques és a base de parets de terra sobre basaments de pedres i sostres de fang i branques, però afegeix "donde mayor cantidad de piedra empleaban los albañiles ibéricos, era ciertamente en las obras de carácter militar. Las murallas y torreones estaban compuestas exclusivamente de esta clase de material" (Pita 1948: 89-90). Tanmateix a l'hora de citar exemples concrets ho fa tant amb jaciments propers al territori que ara considerem ilerget, com el Maestrat amb la "gran torre de fortificación ibérica" de Los Foyos o el Baix Aragó amb les Escodines Altes, el Piuró del Barranc Fondo, la Torre Cremada, Sant Antoni o l'emblemàtic "caso de la acrópolis de Azaila" (Pita 1948: 90) de la qual diu que era "situada sobre una elevación de fácil defensa, bordeada de murallas y fosos" (Pita 1948: 106), amb la qual cosa fa la primera referència explícita a la defensa excavada. També parla d'altres jaciments del Baix Aragó com les Escodines Altes que "presenta los restos de una muralla con algunas piezas pétreas de gran tamaño" (Pita 1948: 112). Respecte a l'àrea plenament territorial que ens ocupa comenta que "acaso sea una torre ibérica, pero de época muy avanzada, la llamada 'Torre dels Moros' de Serós" (Pita 1948: 90). També a l'hora de descriure els diversos jaciments ibèrics fa referència, a vegades, a les seves fortificacions; així quan parla de Gebut diu "por el exterior, y a sectores, se pueden observar restos de tramos amurallados" (Pita 1948: 99); indica que a Soses, a l'Era del Tigo, "no se observa resto alguno de habitación o amurallamiento" (Pita 1948: 100); en el gran jaciment balaguerí de Mor-Mur "pareciendo incluso presentar restos de amurallamiento" (Pita 1948: 101); en el tossal de les Forques, de la Sentiu de Sió, "se ven restos de una muralla exterior" (Pita

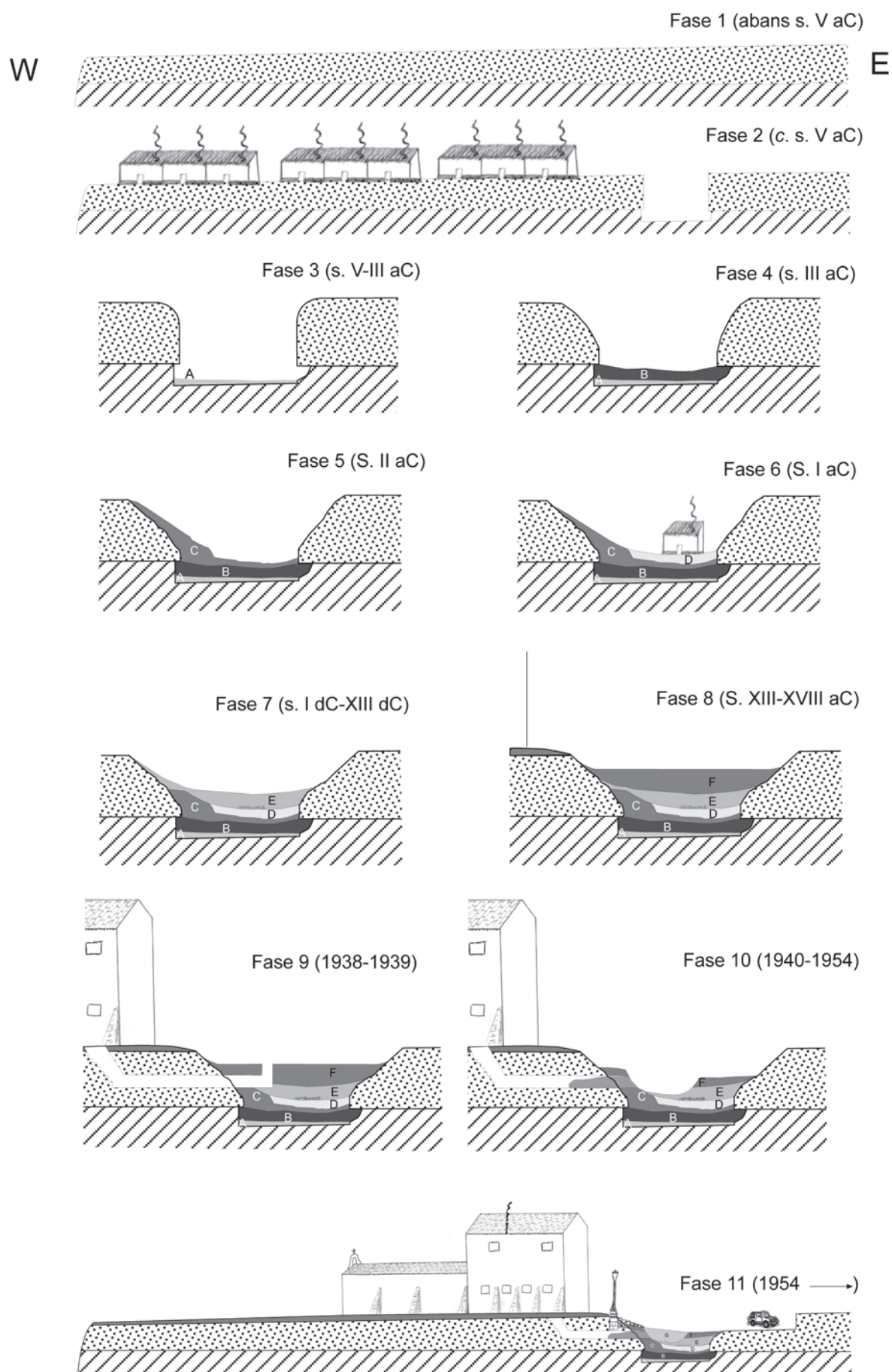

Figura 4. Diacronia del fossat de Carrassumada.

1948: 102) o a Monteró, de Camarasa, que té “restos de fortificación en dos eminencias” (Pita 1948: 103). Davant d’aquest panorama incipient de l’estudi del món ilerget no ha d’estranyar-nos que “el detallado estudio de todas las obras de fortificación ilergetes, requiere una extensión incompatible con la universalidad del presente trabajo” (Pita 1948: 90), la qual cosa sembla que reconeix implícitament l’existència d’un bon ventall de fortificacions d’aquest moment històric.

Gairebé trenta anys després de la primera publicació sobre els ilergets per part de Pita Mercé, no havia millorat el coneixement sobre les seves fortificacions, per la qual cosa afirma sobre “la acrópolis ilergete de Lérida” que “se estableció el núcleo urbano principal de dicho pueblo en la actual altura de la Azuda, con un poblado fortificado con murallas” (Pita 1975: 52); sense entrar en més detalls comenta que els poblats eren “la unidad fundamental de población del país, designada por los romanos por su situación y fortificación como *oppidum*” (Pita 1975: 142) i afegeix que “la importancia y configuración de sus fortificaciones y de su topografía urbana varía según el poblado” (Pita 1975: 144). Un exemple d’aquests poblats fortificats, tot i que no especifica el tipus de defensa que tindria, seria el de la Punta del Calvari, de la Granja d’Escarp (Pita 1969).

Lluís Díez-Coronel (Díez-Coronel 1963) identificà en el castell tardomedieval de la Ràpita l’existència d’una estructura turriforme que encara que no té elements de datació clara, considerà que podria correspondre a les *turres* de les quals parla Titus Livi, situades en punts estratègics i que visualment es comunicaven formant tota una xarxa que permetia un control de tot el territori; diu que aquest tipus d’estructura es comença a emprar durant l’edat del ferro i que arribaria a un bon desenvolupament en època ibèrica i romana; no obstant això, durant l’època medieval trobem la majoria d’exemples, que perduren en moltes torres de l’època moderna. Precisament més endavant el mateix autor ja va deduir que la torre indicada seria andalusina, com avui està considerada (González *et al.* 1986: 108). Cal dir que la historiografia de principi del segle xx considera com antiga la torre de l’Algorfa o dels Moros, en el Mas del Violí de Seròs, que per a uns és ibèrica, però per a d’altres ja és romana, si bé avui també es considera medieval (González 1997), com la propera d’Avinganya. Un cas diferent és la de Castellnou d’Ossó, que té una singular estructura semicircular de grans carreus encoixinats atribuïbles a un moment clarament romà avançat i que serví de base per a una torre medieval cilíndrica (Saula, Badias 1997: 33-37). No ha d’estranyar-nos, per tant, que la primera interpretació que elabora Díez-Coronel per a la Ràpita sigui més en la contextualització iberoromana i que seguirà Federico Lara de manera resumida (Lara 1973: 45-46).

La primera referència concreta i detallada respecte a una fortificació en un poblament ilerget correspon al de la Pedrera: “Por el NE y por el Sur lo reseguía una muralla de piedra, que en su mayor parte había sido destruída cuando llegamos al yacimiento, aunque pudimos observar el resto de parte del paramento interno del extremo SW colgado sobre el terreno

(sic). Esta muralla al parecer estaba construída con dos paramentos de sillares sin escuadrar, pero elegidos con esmero y colocados a tizón. El tamaño de algunos que aún existían durante nuestros trabajos alcanzaba 0,70 m, por 0,55 m. El relleno entre ambos paramentos era de piedras sueltas y tierra” (Maluquer *et al.* 1960: 8). Més endavant el mateix autor diu: “rodejat de muralla, ja destruïda quan intervinguérem però de la qual se’n conservaren indicis per les bandes, nord, est i sud. La muralla era de pedra amb un gruix superior a dos metres” (Maluquer 1982c: 260). Els primers treballs al Pla de les Tenalles permeteren interpretar com a defensiu “un mur gruixut —que potser era la muralla—” (Tous 1982: 265). En la dècada dels setanta trobem altres referències de fortificació ibèrica, com al Pilaret de Santa Quitèria: “la muraille apparait par endroits, mais elle est complètement détruite à l’ouest par les eaux de ruissellement. C’est une muraille faite de petites pierres mal taillées qui devait être basse et fragile” (Querre *et al.* 1971: 171), o també a Roques de Sant Formatge: “un grueso muro de contención —¿muralla?— en el sector sudeste” (Junyent 1973: 291). Aquests indicis donarien arguments a aquest autor per a indicar que a partir del final del segle v aC els assentaments existents al llarg del Cinca i del Segre “presentan una estructuración urbana compleja, que obedece a un plan fijado de antemano con soluciones comunales, aplicadas no sólo a problemas de seguridad, erección de una muralla...” (Junyent 1973: 327). Tanmateix la fortificació més contundent localitzada en l’àrea ilergeta seria durant molt de temps la muralla del Molí d’Espígol: “rodejaba el poblado en un cert moment una muralla de 2 m de gruix amb paraments exteriors llisos” (Maluquer 1982d: 273), la qual es va considerar hereva dels sistemes defensius de l’acabament de l’edat del bronze, és a dir, mur perimetral de tancament que servia de mur de fons de cadascuna de les cases com podem veure a Genó. A la complexitat espacial de la muralla del Molí d’Espígol, que presentava un carrer adossat pel parament exterior, s’hi afegí també la cronològica, ja que es localitzaren indicis de nivells anteriors a la seva construcció. En el límit septentrional de la zona ilergeta trobem també les muralles del poblament d’Antona, algunes medievals però d’altres de cronologia ibèrica (Maluquer 1982b: 254-255).

Una de les primeres referències a fossats la podem trobar en el de Margalef: “Es possible que la separació del tossal hagués estat ajudada per la mà de l’home, fet que es podrà confirmar o no amb l’excavació de la part oriental del poblament” (Maluquer 1982a: 251). Més endavant el mateix autor (Junyent 1982) parla en una síntesi dels elements ibèrics de “protecció militar (bastions, muralles, fossats)”. Caldrà esperar, això no obstant, als treballs geomorfològics realitzats per José Luis Peña a la plana de Lleida (Peña 1988), els quals seran la base d’una sèrie d’estudis geoarqueològics que, juntament amb el primer dels firmants, han permès identificar una normalització defensiva a base de fossats (González i Peña 1991). Aquí per primera vegada s’identificava poblats que tenien un fossat, com el cas del Vedat de San Simón de Fraga, del tossal del Barcelonès a Vilanova de l’Aguda, el

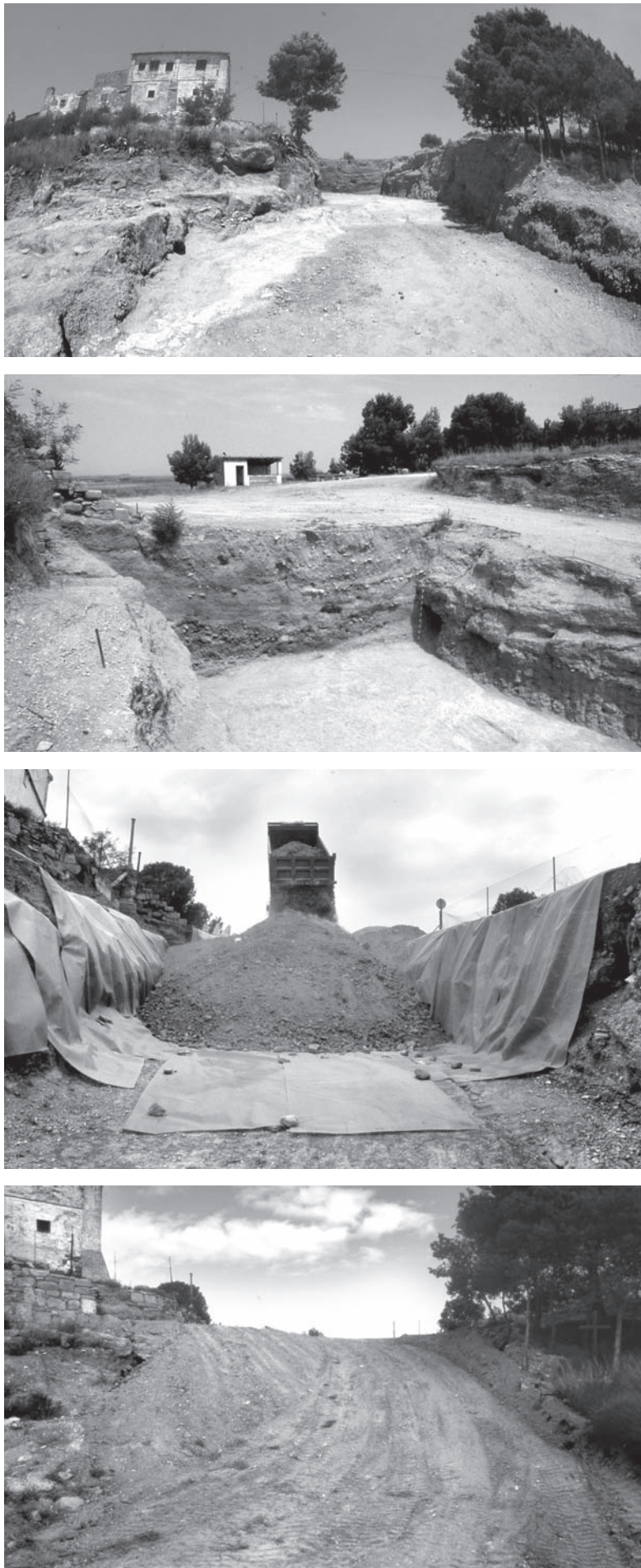

Figura 5. El fossat de Carrassumada un cop excavada la part meridional amb l'estructura turriforme que protegiria l'accés pel fons; el procés de reompliment i l'estat actual (foto J. Medina. IEI).

de la Punta del Calvari de la Granja d'Escarp, el de l'Era del Tigo o el del "clàssic" de Gebut, tots dos a Soses, així com també el de Carrassumada, força modificat per la construcció de l'ermita que domina la població de Torres de Segre. D'altres comptaven amb dos fossats com el tossal de Moradilla a Lleida o el tossal de San José a Esplús, o fins i tot tres com el de Margalef a Torregrossa. També s'esmenta el cas, amb quatre fossats, de los Castellazos de Mediana a Saragossa, però fora ja de l'àrea ilergeta. Posteriorment han estat identificades el mateix nombre de defenses excavades en el poblat lleidatà de Puig Pelegrí (Peña, Vázquez 2000).

Actualment veiem que els fossats són gairebé una estructura obligada en aquells jaciments situats en esperó, els quals són, cal dir-ho, la morfologia més abundant de la depressió de l'Ebre (González, Peña, Rodríguez 1996: 280); aquest tipus d'assentament dóna origen al fossat que talla perpendicularment l'elevació on s'ubica el poblat, separa la zona habitada d'aquella de més fàcil accés i, per tant, la més vulnerable. Aquest fossat tipus barrera pot complementar-se amb d'altres de paral·lels que augmenten la defensa. Tanmateix podem establir d'altres models de fossats (Rubio, Peña, González 2006) com ara aquells que protegeixen l'assentament en forma semicircular o fins i tot angular. Però també per la ubicació trobem fossats perimetrals ja sigui en la part baixa de les elevacions on hi ha assentaments, com el Cabezo de Alcalá d'Azaïla o el Cabezo de la Cruz de Saragossa, o també en l'alta, si bé aquest model solament es coneix en els jaciments dels sistema ibèric com la Mezquita de Loscos o Gea d'Albarracín, per posar dos exemples. Finalment hi ha el fossat que completa la defensa d'una forta muralla que protegeix un assentament situat en pla; sense cap dubte aquest és el menys habitual però al país ilerget tenim l'extraordinari model dels Vilars d'Arbeca; precisament la seva espectacular fotografia aèria serveix de referència a aquesta reunió científica convocada per l'equip excavador del Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida (GIP 2003).

La forta erosió de tota la depressió nord-oriental de la vall de l'Ebre, que és on se situa l'àrea ilergeta, ha originat que molts jaciments hagin desaparegut totalment o quasi del tot del seu emplaçament original. Aquí la visió de la geoarqueologia permet recuperar vells assentaments dels quals de vegades no hi ha més restes que fragments ceràmics escampats per les vessants d'un tossal, al cim del qual no hi ha cap resta, però *in situ* encara trobem testimonis dels fossats defensius que corroboren que hi havia hagut un poblat, com passa per exemple a l'assentament ibèric del conjunt arqueològic del tossal de Moradilla (González, Peña i Rodríguez 2005: 388).

Conclusions

La intervenció efectuada a l'ermita de Carrassumada va permetre, a més de conèixer millor l'evolució d'aquest edifici singular de la comarca del Segrià, comprovar l'existència d'un poblat ibèric en l'extrem del serrat del mateix nom, el qual es trobava molt arrasat en la part on es va construir l'eremitori i

una mica menys en el vessant meridional on l'erosió l'havia afectat fortament. Tanmateix l'interès científic de l'actuació arqueològica se centra en l'estructura defensiva del poblat, la qual es basava en un gran fossat que separava l'espai habitat de la resta de l'allargassada plataforma que esdevé la gran superfície que forma el cim del serrat. L'excavació de la part meridional d'aquesta estructura fou en el seu moment la primera que s'excavava en extensió en tot el territori ilerget, ja que de la fortalesa dels Vilars solament s'havia efectuat llavors el sondeig que mostrà la primera secció del singular complex defensiu arbequí (GIP 2003). L'excavació del fossat de Carrassumada ha permès conèixer millor la morfologia d'aquest tipus d'estructures, fins llavors només detectada en prospecció; encara que es trobava força modificat en la part superior per la construcció de l'ermitatge, va mostrar un excel·lent estat de conservació en almenys les seves dues terceres parts. Precisament l'estudi d'aquestes parts no solament ens ha permès atansar-nos a les considerables dimensions de la defensa ibèrica, sino que, a més, la documentació dels diversos nivells que colmataven el fossat ens ha apropat a la seva cronologia i sobretot a l'interessant procés d'amortització.

Val la pena dir que l'excavació del farciment del fossat de Carrassumada ha permès deduir que la seva construcció es féu probablement en plena edat del ferro o si més no abans de la plenitud del món ibèric. La defensa estaria en ple ús durant tota aquesta etapa, però cap al final s'observa que es modifica el projecte original en allò que implica la fondària, per tal d'aconseguir una millor estabilitat en els marges de graves encrostades que potser al llarg dels segles s'haurien degradat, sobretot per l'erosió de les capes toves de les margues que hi ha per sota. Amb la romanització el fossat comença a omplenar-se i el procés acabarà amb el canvi d'era, quan el poblat ja serà abandonat. Caldria estudiar millor els punts on el poblat està menys afectat per tal de poder comprovar la relació entre el colgament del fossat i l'abandonament de l'hàbitat. Tanmateix el fet de trobar un moment d'ocupació al bell mig de la defensa excavada, quan era en procés de farciment, permet pensar que primer es produiria la supressió de l'element defensiu i després l'abandonament progressiu dels seus habitants. A partir de l'època imperial Carrassumada ja està completament abandonada i el fossat no és més que una petita depressió que recordaria la seva existència, però cal reconèixer que mai no s'ha perdut del tot com es veu pel tractament de la zona en època moderna.

La novetat més destacada en la defensa de Carrassumada és l'aparició d'una escarpa ciclòpia, feta de grans carreus pertanyents a la capa superficial de les graves, i que es connecta amb una estructura turriforme que complementaria la defensa per la banda sud-oest i que sense cap dubte relacionaríem amb l'accés al poblat. Aquesta és una de les qüestions a resoldre, solament la total excavació del fossat permetrà saber com se superava la defensa per tal d'accedir al poblat. Podem pensar també que aquest tall artificial era a la vegada el pas obligat per accedir-hi, com les restes de la possible torre semblen

suggerir; cal pensar que l'alçat dels murs seria de tàpia sobre un basament ciclopi, del qual solament s'ha conservat la filada inferior; de fet, el que s'ha pogut documentar permet comprovar l'angle exterior fet de carreus gruixuts, mentre que per dins probablement era una estructura oberta.

El fossat de Carrassumada correspon a un model defensiu generalitzat en el món ibèric que esdevé el complement de la fortificació construïda, la qual moltes vegades no ha arribat als nostres dies, mentre que l'estructura excavada, colmatada de terra, ha resistit millor el pas del temps. Carrassumada correspon al model més elemental de defensa, és a dir, un sol fossat col·locat perpendicularment a l'esperó on hi ha el poblat.

Cada cop més es comprova que el fossat és un element habitual en la majoria dels assentaments ilergets. El que nosaltres hem estudiat millora el coneixement per a la normalització d'una defensa insospitada fa solament un parell de dècades. Sense ànim de ser exhaustius anem incorporant nous fossats a la llista dels citats anteriorment, com per exemple la Valleta del Valero (Soses), Valldemora (Seròs) o la Femosa (Lleida), fins i tot hem pogut deduir l'existència d'un fossat a la Serra del Calvari de la Granja d'Escarp (Vázquez *et al.* 2007: 66); com sempre, però, l'excavació permet conèixer millor aquest tipus de defenses, com ha passat amb el gran fossat perimetral dels Vilars o el que s'ha començat a excavar al Molí d'Espígol¹ que complementa la muralla existent i fa poc revisada (Principal 2007) o el ja complementament descobert dels Estinclells de Verdú (Asensio *et al.* 2004).

Al nostre territori no sabem encara ben bé quan comencen a excavar-se els fossats; de moment sembla que hi ha alguns primers casos a la darrerria de l'edat del bronze, com la Roca dels Corbs a Sarroca de Lleida (Junyent 1990) o Castellet de Mequinensa (Royo 1996: 93). No obstant això, sembla que és a partir de l'edat del ferro quan aquesta tipologia defensiva es generalitza i es manté durant l'època ibèrica, amb alguns tan tardans com el d'Estinclells. La romanització originarà un transcendental canvi en la tipologia dels assentaments i la implantació de la pax romana allunyarà per uns segles la construcció de fossats a les fronteres de l'imperi. A partir de les crisis tardoimperials es recuperarà la seva realització fins al punt que esdevindran un element consubstancial a qualsevol fortificació fins ben entrat el segle XIX.

Joan-Ramon González Pérez

Josep Medina Morales

arqueolo@diputaciolleida.cat

Servei d'Arqueologia de l'Institut d'Estudis Ilerdencs
de la Diputació de Lleida
Pl. Catedral s/n
25002 LLEIDA

1. Element inèdit encara. Alguna primera referència a: <http://www.mac.cat/cat/Jaciments/Moli-d-Espigol/Itinerari/12.-Barri-extramurs-segles-IV-III-aC>.

Bibliografia

- ASENSIO, D., CARDONA, R., FERRER, C., MORER, J., POU, J. i SAULA, O. (2004). El jaciment ibèric dels Estinclells (Verdú, l'Urgell): un petit nucli fortificat del segle III aC. *Cota Zero*, 19 (Vic): 4-6.
- DÍEZ-CORONEL, L. (1963). Una antigua torre-atalaya en el castillo de la Rápita. *Ilerda*, XXVII-XXVIII (Lleida): 81-97.
- ESCOLÀ, M., i PANADÉS, I. (1984). *El santuari marià de Carrassumada. Recerques històriques*. Ateneu de Torres de Segre. Torres de Segre.
- GIP (2003). Caballos y hierro. El campo frisio y la fortaleza de Els Vilars d'Arbeca (Lleida, España), siglos VIII-IV ANE. A: *Chevaux-de-frise i fortificació en la Primera Edad del Ferro europea*. Lleida: 233-274.
- GONZÁLEZ, J.-R. (1997). Torre dels Moros (o d'Algorfa) —descripció—. A: *Catalunya Romànica*. XXIV. *El Segrià. Les Garrigues. El Pla d'Urgell. La Segarra. L'Urgell*. Barcelona: 230-231.
- GONZÁLEZ, J.-R., MARKALAÍN, J., RUBIO, D. i GARCÍA, J. (1986). Fortificacions entre Lleida i Balaguer. A: *Fortaleses, Torres, Guaites i Castells de la Catalunya Medieval*. Annex 3. "Acta/Mediaevalia". Barcelona: 53-112.
- GONZÁLEZ, J.-R. i PEÑA, J. L. (1991). El fossat: un nou element de la poliorcètica ilergeta. A: *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica*, Manresa, 6-9 de desembre de 1990. Manresa: 219-225.
- GONZÁLEZ, J.-R., RODRÍGUEZ, J. I. i PEÑA, J. L. (1996). Aportació de la geoarqueologia al coneixement del poblament durant els camps d'urnes i l'edat del Ferro a les valls inferiors dels rius Segre i Cinca. *Gala. Revista d'Arqueologia, Antropologia i Patrimoni*, 3-5. Actes de la Taula Rodona sobre Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 A.N.E. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la Depressió de l'Ebre. Sant Feliu de Codines 1994. Sant Feliu de Codines: 277-291.
- GONZÁLEZ, J.-R., PEÑA, J. L. i RODRÍGUEZ, J. I. (2005). El Tossal de Moradilla (Lleida) en el marco evolutivo del Holoceno superior de la depresión del Ebro. *Geoarqueología y patrimonio en la Península Ibérica y el entorno mediterráneo*. Sòria: 383-394.
- JUNYENT, E. (1973). El primer corte estratigráfico realizado en Roques de Sant Formatge (Serós, Lérida) y algunas cuestiones en torno a la formación de la cultura ilergeta. *Noticiario Arqueológico Hispánico-Prehistoria*, II (Madrid).
- JUNYENT, E. (1982). Urbanisme. Habitatge. A: *L'arqueologia a Catalunya, avui*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: 100.
- JUNYENT, E. (1991). Contribució al coneixement de les estructures defensives en els assentaments de la Catalunya Occidental. Bronze Final, Primera Edat del Ferro i Època Ibèrica. Estat de la qüestió. A: *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica*, Manresa, 6-9 de desembre de 1990. Manresa: 103-108.
- LARA, F. (1973). *Lérida romana*. Dilagro ediciones. Lleida.
- MALUQUER DE MOTES, J., MUÑOZ, A. i BLASCO F. (1960). *Cata estratigràfica en el poblado de "La Pedrera", en Vallfogona de Balaguer, Lérida*. Universitat de Barcelona/ Institut d'Estudis Ilerdencs. Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1982a). Margalef, Torregrossa. A: *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: 251-253.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1982b). Antona, Artesa de Segre. A: *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1982c). La Pedrera, Vallfogona de Balaguer. Térmens. A: *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1982d). Molí d'Espígol, Tornabous. A: *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona: 272-277.
- MEDINA, J. i GONZÁLEZ, J. R. (2005). Intervención en el poblado ibérico de Carrassumada (Torres de Segre. Lleida). *Bolskan. Revista de Arqueología Oscense*, 19. XXVII Congreso Nacional de Arqueología. Huesca del 6 al 8 de mayo de 2003. Protohistoria. Huesca: 165-176.
- PEÑA, J. L. (1988). *Las acumulaciones cuaternarias de los llanos leridanos. Aspectos generales e itinerarios de campo*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida.

- PEÑA, J. L. i VÁZQUEZ, M. P. (2000). Estudio geoarqueológico del yacimiento de Puig Pelegrí (Segrià, Lleida). *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10: 277-291.
- PITA, R. (1948). *Los ilergetes*. Ediciones Montaña. Lleida.
- PITA, R. (1956). Torres de Segre (Lérida). Carrassumada. A: *Noticiario Arqueológico Hispánico III-IV. Cuadernos 1-3. (1954-1955)*. Madrid: 292-293.
- PITA, R. (1958). Datos arqueológicos provinciales, VI. *Ilerda*, XXII: 43-44.
- PITA, R. (1963). Sobre el poblamiento antiguo en la confluencia del Segre y el Cinca. A: *Actas del VIII Congreso Arqueológico Nacional (Sevilla-Málaga, 1963)*. Saragossa: 372.
- PITA, R. (1969). El "oppidum" ilergete de Punta del Calvari, en Granja de Escarp (Lérida). *Noticiario Arqueológico Hispánico X-XI i XII*: 124-130.
- PITA, R. (1975). *Lérida ilergete*. Dilagro ediciones. Lleida.
- PRADA, A. (1983). Els antecedents prehistòrics i antics. A: *Torres de Segre. Panoràmica històrica*. Torres de Segre: 33-40, II-V.
- PRINCIPAL, J. (2007). Els orígens preibèrics del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell): establiment i evolució de l'hàbitat durant la primera edat del ferro. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 16-17: 111-128.
- QUERRE, J., PITA, R. i SARNY, H. (1971). Rapport sur le campagne de fouilles (juillet 1967). Village iberique de "Pilaret de Santa Quiteria" (Municipitipae (sic) de Fraga-Province de Huesca-Espagne). *Ilerda*, XXXII: 167-177.
- RODRÍGUEZ, J. I. (1980). *Materiales para una carta arqueológica del Bajo Segre*. Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi de llicenciatura inèdita.
- ROYO, J. I. (1996). Ritual funerario y cultural material en las necrópolis tumulares de los Castellet de Mequinenza (Zaragoza): una aportación al estudio del bronce final/hierro I en el N.E. Peninsular. *Gala. Revista d'Arqueologia, Antropologia i Patrimoni*, 3-5. Actes de la Taula Rodona sobre Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 A.N.E. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la Depressió de l'Ebre. Sant Feliu de Codines 1994. Sant Feliu de Codines: 93-108.
- RUBIO, V., PEÑA, J. L. i GONZÁLEZ, J. R. (2006). El impacto en el paisaje de los fosos en época prehistórica en el noroeste de España y su reconocimiento con criterios geomorfológicos. *Actas III Congreso Internacional sobre fortificaciones "Paisaje y fortificación"*. Alcalá de Guadaíra (Sevilla). Marzo de 2005. Alcalá de Guadaíra: 55-68.
- SAULA, O. i BADIAS, J. (1997). El patrimoni arqueològic de l'Urgell, situació actual i perspectives de futur. *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 10: 28-38.
- TOUS, J. (1982). Pla de les Tenalles de la Mora o del Comalleret, Granyanella. A: *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- VÁZQUEZ, M. P., MEDINA, J., GONZÁLEZ, J.-R. i RODRÍGUEZ, J. I. (2007). El jaciment de la serra del Calvari (la Granja d'Escarp, el Segrià, Lleida). Estat de la qüestió. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 16-17: 63-110.